

دهکده شیخ کلخوران

و

مقابر باستانی آن

نوشته

غلامرضا معصومی

(فوق لیسانس در باستانشناسی)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
پرتال جامع علوم انسانی

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دهکده شیخ کلخوران

و مقابر باستانی آن

در ۳ کیلومتری شمال اردبیل آبادی کلخوران قرار گرفته است. این آبادی به سبب داشتن باغهای فراوان و مصفا و هوای مطبوع محل گذران و تفریح اهالی شهرستان اردبیل می باشد.

بنا به نوشته آقای بابا صفری در کتاب « اردبیل در گذرگاه تاریخ » این ده از زمان شیخ صفی الدین اردبیلی وقف بر خود شیخ و اولادش شد و کسانی که آنجا را وقف کرده اند از فرزندان هلاکوخان مغول بوده اند. بطوریکه سلطان محمد خدا بنده اولجایتو در ۲۵ ذی حجه سال ۷۱۴ در وقفنامه تیموری آورده است: « چون نصف و سه طسوج کلخوران را غازان خان در وجه اخراجات انیس خاتون مقرر داشته و او سهم خود را وقف شیخ صفی و اولاد او کرده لذا دودانگو و طسوج باقی را وقف کردیم بر حضرت مومی الیه ».

در این ده باغ بزرگ و مصفائی بنام باغ شیخ قرار دارد که وسعت فعلی آن تقریباً ۱۵۰ × ۲۰۰ متر میباشد و چندین مقبره در میان این باغ بوجود آمده است. بزرگترین آنها بقعه سید امین الدین شیخ جبرئیل پدر

شیخ صفی‌الدین اردبیلی است. ۱. سه مقبره دیگر نیز که متعلق به اجداد شیخ صفی‌الدین اردبیلی است در این باغ بچشم می‌خورد. (عکس ۱).

۱- در صفحه ۸ مقدمه کتاب عالم‌آرای صفوی که بکوشش آقای یداله شکری در سال ۱۳۵۰ بوسیله بنیاد فرهنگ ایران باستان بشماره ۱۱۰ چاپ شده است، راجع به سید جبرئیل چنین آمده است :

« . . . سید جبرئیل خلقی را به راه حق تعلیم میداد . چون ۳۰ سال از عمر مبارکش گذشت میل مسافرت کرده به جانب شیراز در حرکت آمده در لباس درویشی داخل شیراز گردید ، چون چشم درویشان فارس به جمال نورانی درویش بزرگی افتاد که لمعان نور خدا در جمال با صفای او لامع بود و سادات فارس با او الفت کردند چون دانستند که از خانه زاده کرام است او را تکلیف خدائی نمودند و برای او دختری در میان خود ترتیب نمودند و او را کدخدا ساختند . مدت ۱۰ سال در فارس ماند و حق تعالی به او فرزندی داد ، اسم پدر خود را به او گذاشت و میر سید صالح نام نهاد ، که در آن ولاکتابت از جانب والدهاش آمده از اردبیل ، او را طلب نموده بود ، و نوشته بود که اگر نیائی که دیدار فرزند ارشد ارجمند ترا ببینم فردای قیامت شکوه او را در پیش جد آن سرور خواهم کرد .

پس بنا بر نوشته مادر برخاسته از خانه خود رخصت گرفته به جانب اردبیل در حرکت آمد مادر را دید . چون مادر به دیدار شریف فرزند مشرف شده ، گفت : ای فرزند می‌خواهم که تو کدخدا شوی و فرزندان ترا ببینم . گفت : در فارس کدخدا شدم و فرزندی دارم ، والدهاش گفت : می‌خواهم من ترا کدخدا کنم . چون خواست حضرت آن بود که نور اسرار شیخ صفی‌الدین اسحاق از شرف غیب طلوع کند ، سید جبرئیل راضی شد و تزویج زن دیگر به مادر رضا داد . و در آن قریه دوجا دختر دیدند یکی را خدیجه نام بود و دیگری را دولتی نام بود . والده سید جبرئیل با خدای خود به مناجات در آمده نیت کرده که در خواب هر کدام که از غیب اشاره شود از برای فرزند بخواهد . چون بیدار شد رفته دولتی را خواستگاری نمود . حق تعالی در بهترین ساعتی حضرت شیخ صفی راخلق نمود . چون شش سال از عمر مبارکش گذشت ، سید جبرئیل به رحمت ایزدی پیوسته جای خود را به حضرت شیخ ابواسحاق داد و مریدان را باطاعت از آن سرافراز فرمود .

بقعه یا مقبره سید امین‌الدین شیخ جبرئیل

این بنای آجری در زمینی به مساحت تقریبی $۱۴/۸۰ \times ۲۴$ متر مربع تقریباً شمالی جنوبی ساخته شده است. طول بنا تقریباً از شمال به جنوب و عرض آن از شرق به غرب میباشد.^۲

زمان ساختمان این مقبره در حدود نیمه دوم قرن هشتم هجری بوده است^۳ این مقبره که متعلق به شیخ جبرئیل پدر شیخ صفی‌الدین اردبیلی است^۴

۲- در کتاب آثار باستانی و ابنیه تاریخی اردبیل نوشته آقای اسماعیل دیباج که در سال ۱۳۴۶ بوسیله شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران بچاپ رسیده ، طول این بنا ۲۹ و عرض آن $۱۳/۲۰$ ذکر شده است . ناگفته نماند که همین اندازه‌ها را با همان جملات آقای دکتر محمد جواد مشکور در صفحه ۳۱۹ کتاب «نظری به تاریخ آذربایجان» شماره ۷۷ از سلسله انتشارات انجمن آثار ملی که در سال ۱۳۴۹ چاپ شده آورده است .

۳- آقای بابا صفری در کتاب «اردبیل در گذرگاه تاریخ» درباره زمان ساختمان این بقعه چنین آورده است : «برخی تصور میکنند که بنای اولیه شیخ جبرئیل در زمان شیخ صدرالدین موسی فرزند شیخ صفی و مقارن یا بعد از بنای گنبد اله‌اله شیخ صفی در اردبیل احداث گشته است . از تواریخ چنین برمی آید که شیخ ابدال نامی در عهد سلطنت شاه عباس اول تولیت آستانه شیخ صفی-الدین را داشته و از جمله کارهای شیخ ابدال پیش از سال ۱۰۱۰ هجری کاشیکاری گنبد شیخ جبرئیل در کلخوران بوده است .

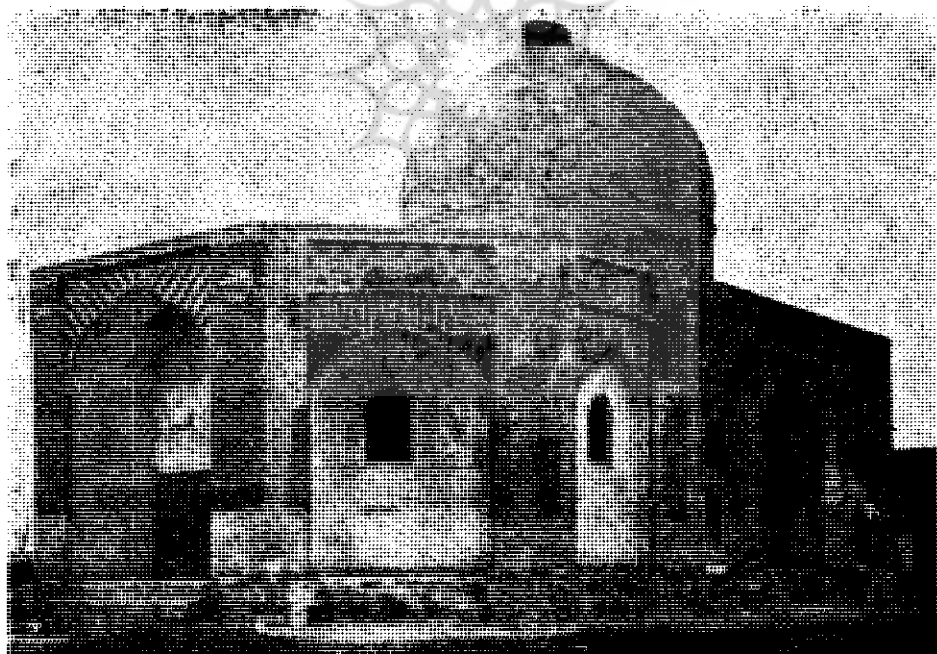
۴- راجع به نسب شیخ جبرئیل در صفحه ۳۱ کتاب آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان نوشته اسماعیل دیباج نقل از کتاب صفوة الصفا و سلسله -النسب صفویه مینویسد : « شیخ صفی‌الدین اسحق پسر سید امین‌الدین جبرائیل پسر سید صالح پسر قطب‌الدین احمد پسر صلاح‌الدین رشید پسر سید محمد الحافظ کلام‌اله پسر سید عوض الخواص پسر سید فیروزشاه زرین کلاه پسر سید محمد پسر شرفشاه پسر سید محمد پسر سید حسن پسر سید محمد پسر سید ابراهیم پسر سید جعفر پسر سید محمد پسر سید اسمعیل پسر سید محمد پسر سید احمد الاعرابی پسر سید ابو محمد قاسم پسر سید ابوالقاسم پسر سید حمزه پسر امام موسی الکاظم (ع) میباشد . ولی در کتاب عالم آرای صفوی این نسبنامه اندکی فرق دارد و عیناً آنرا نیز نقل میکنیم :

«شیخ صفی‌الدین اسحاق ، سید امین‌الدین جبرئیل ، شیخ سید صالح شیخ سید قطب‌الدین احمد ، شیخ سید صلاح‌الدین رشید ، سید محمد الحافظ سید عوض الخواص ، سید فیروزشاه زرین کلاه ، سید محمد شرفشاه ، سید شرف سید محمد ، سید حسین ، سید ابراهیم ، سید جعفر ، سید محمد ، سید اسمعیل ، سید احمد ، سید محمد اعرابی ، سید محمد قاسم ، سید ابوالقاسم ، سید حمزه ، امام موسی کاظم (ع)

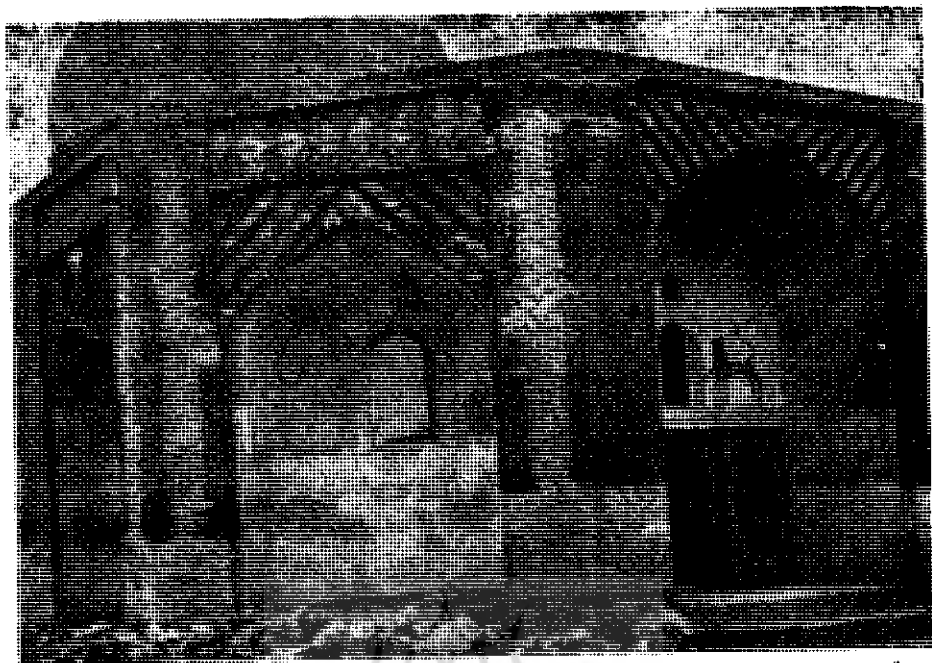
شکل ۱

موقعیت قرار گرفتن بقعه های باغ گلخوران نسبت به هم و نسبت به بقعه شیخ جبرئیل کاملا دیده میشود . در وسط عکس قسمت شرقی بقعه شیخ جبرئیل و در سمت چپ بقعه سید حمزه (ع) و در سمت راست بقعه سید عوض الخواص و سید محمد اعرابی دیده میشود .

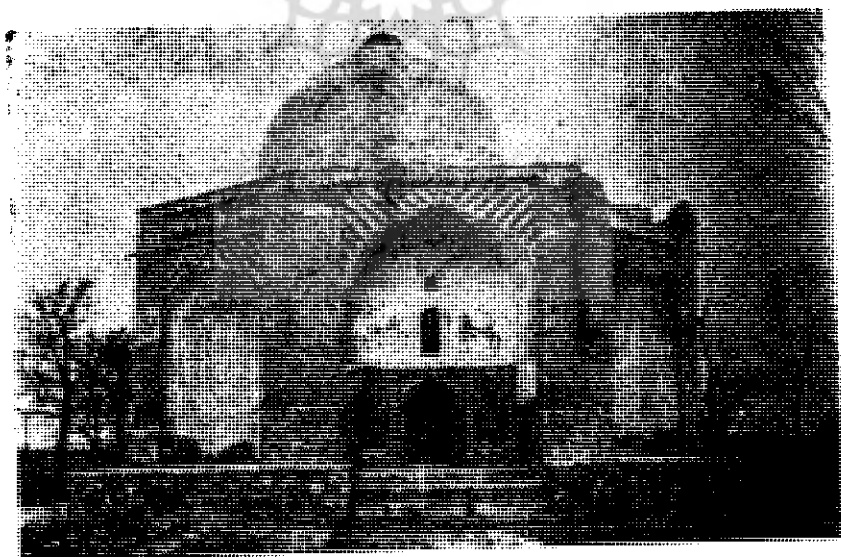

شکل ۲

در این عکس بقعه امین الدین شیخ جبرئیل از طرف شمال و شمال غربی دیده میشود بر سر در ورودی شیر کاملا پیداست

شکل ۳ در این عکس بقعه شیخ جبرئیل از سوی شمال و شمال شرقی دیده میشود. بر سر در ورودی آن نقش شیر آشکار است

شکل ۴

در این عکس بقعه شیخ جبرئیل از سوی شمال دیده میشود. در ورودی و پله‌ها و ایوان جلو در و قسمتی از نمای شمالی آن دیده میشود

بسیار معجل وزیبا ساخته شده است. در ورودی اصلی از سوی شمال شرقی است و در جلو در ورودی يك ايوان بعرض ۲/۳۰ و طول ۴/۲۰ متر قرار دارد و برای رفتن بالا فقط سه پله سنگی را باید طی نمود. (عکسهای ۲ و ۳ و ۴). بر سر در ورودی و در وسط آن اسامی اله - محمد یا علی مدد، و در طرفین آن با کاشیهای کوچک فیروزه‌ای رنگ يك بيت شعر زیر نوشته شده است: هر کسی کوبادب دست برین درنهد بی شك از پای در آید به یقین سر بنهد بر بالا در نقش دو حیوان شبیه شیر که با دوزنجیر مهسار شده‌اند روبروی هم بارنگ تند نقاشی شده ممکن است این اثر متعلق به یکصد سال اخیر بوده باشد.

ارتفاع در ورودی ۲/۴۰ متر است و بر بالای این در ورودی يك پنجره قرار دارد. پس از ورود به يك محوطه بزرگ چهار ایوانی می‌رسیم که به شکل چلیپا است و در حقیقت رواق این بنا بشمار میرود. در طرف راست رواق يك طاق نما و يك طاچه در بالای آن وجود دارد و بوسیله دولنگه در چوبی در سوی شمال غربی بنا باز دید کننده به پله‌های پشت بام بقعه هدایت میشود تعداد این پله‌ها ۲۲ و ارتفاع هر پله بطور متوسط ۴۰ سانتیمتر است. در بالای دولنگه در فوق الذکر يك پنجره کوچک قرار دارد. در سوی جنوب غربی رواق يك اطاق کوچک مربع شکل با اندازه ۳×۳ متر وجود دارد که جایگاه زائران بوده است. این اطاق کوچک دارای يك در ورودی از رواق و يك در خروجی از شمال غربی به خارج بنا و يك پنجره در بالای در خروجی جهت روشنائی میباشد.

در سمت چپ رواق اطاق کوچک دیگری قرینه اطاق قبلی وجود دارد که اندازه آن نیز ۳×۳ متر است این اطاق هم يك در ورودی از رواق و يك در خروجی از جنوب شرقی به خارج بنا و يك پنجره جهت روشنائی در بالای در خروجی دارد. سقف هر دو اطاق بصورت طاق نماهای کوچک و بزرگ شبیه مقرنس کچج بری شده است. در طرف چپ رواق و در جنوب شرقی آن يك

طاقنما ویک طاقچه در بالای آن قرینه همانکه در سمت راست رواق یاد شد وجود دارد. ارتفاع هر یک از این طاقنماها ۱/۷۵ متر و عرض هر کدام ۱/۲۰ متر است. دورتادور رواق کاشی کاری شده و تزئینات کاشیکاری آن بسیار متنوع میباشد. بطوریکه هر قسمت بایک نوع کاشی و یک نقش جداگانه زینت یافته و در سقف رواق کجج بری زیبایی بطرز مقرنس ترتیب داده و روی کجج بر بهارها نقاشی کرده اند. این نقاشیها برنگهای طلائی و قهوه‌ای و نارنجی سیربطرز بدیعی بوجود آمده نقش درختان - کلهها - پرندگان مختلف روی آن دیده میشود. در میان پرندگان نقش طاووسها واقعاً زیبا و رنگ آمیزی آنها اعجاب انگیز است. (عکس ۵)

محل مقبره در انتهای این رواق و در جنوب آن واقع شده است. قسمت اصلی مقبره که زیر گنبد قرار دارد بشکل ۸ ضلعی منتظم است و بر بالای این

شکل ۵
برجستگیهای سقف و نقاشیهای سقف رواق در این عکس بغوی دیده میشود

قسمت گنبد بقعه قرار گرفته و یک صندوق چوبی ساده مستطیل شکل روی قبر گذاشته شده است. طول و عرض و ارتفاع این صندوق $۱/۵۰ \times ۲ \times ۳$ متر است.

بطوریکه میگویند در زیر این صندوق علاوه بر جسد سید امین الدین جبرئیل جسد شیخ سید قطب الدین و شیخ سید صلاح الدین رشید پدر بزرگ وجد او نیز مدفون است زیرا در محل چنین گفته میشود که قبر این سه شخصیت ممتاز در محوطه همین باغ و فاصله زیادی از هم قرار داشته پس از خاتمه ساختمان بنا اسکلتهای آنها را از محل اصلی بیرون آورده و هر سه نفر را در زیر همین گنبد دفن کرده اند. نور داخل این بقعه از سوی شرقی و جنوبی بوسیله سه پنجره و سه در ورودی که به خارج بنا باز میشود تأمین میگردد. در جلو هر یک از درها ایوانی است که بقعه را به خارج بنا مربوط میسازد.

گنبد این بقعه دوپوشی بوده است و سقف گنبد زیرین بسا کاسه کاریها و مقرنسهای گچی بسیار زیبا مزین و به شیوه دوران صفویه رنگ آمیزی و نقاشی شده بود و پس از خرابی گنبد خارجی صدمه زیادی دیده و قسمت اعظم آن از بین رفته است. گرچه هنوز هم نقش گل و بوته ها و نقوش هندسی مختلف بر نگه های آبی و سبز و قرمز و قهوه ای در این بنا دیده میشود و لسی بهنگام آبادی بنا شاهکاری بی نظیر بوده است. در گوشه ای از سقف نام «خادم آستانه سید جبرئیل آقامیر حیدر» در زمینه سبز بارنگ سفید نوشته شده است.

این مقرنس کاریها احتمالاً در زمان شاه عباس اول دو دفعه تعمیر شده است. اولین تعمیر بوسیله شیخ ابدال پیش از سال ۱۰۱۰ هجری قمری با کاشیهای

۵- این اطلاعات را آقای سید صالح خاتمی متولی و نگهبان کنونی بقعه سید جبرئیل در اختیار نگارنده گذاشته است و بدینوسیله از ایشان نیز تشکر میشود.

فیروزه‌ای کاشیکاری شده و نوشته‌هایی هم به خط کوفی در اطراف آن کاشیکاریها با گچبره‌های مقرنس بینظیری بوجود آمده بوده که تا نیم قرن پیش باقی بوده است و برخی از جهانگردان علاقه‌مند به آثار باستانی مانند ژان دمورگان و آدام اولتاریوس آنها را دیده‌اند و به وجود آن کاشیکاریها و خطوط کوفی زیبا اشاره کرده‌اند.

دومین تعمیر در سال ۱۰۲۱ هجری قمری بوده است که این تاریخ اخیر در زیر یکی از کاسه‌کاریها در گوشهٔ شمال غربی بقعه موجود است. بطوریکه تعمیر کننده یا نقاش بنا مهر خود را که مضمونش چنین است روی دیوار زده است: «عمل کمترین بندگان شاه طاهر بن سلطان نقاش ۱۰۲۱ هـ. شاید در این تاریخ نقاشی این بنا پایان پذیرفته باشد. قرینهٔ اثر همین مهر در سوی دیگر این کاسه‌کاریها در گوشهٔ شمالشرقی بطور معکوس ثبت شده است.

این بقعه در سال ۱۳۳۴ هجری قمری بکار دیگر بوسیلهٔ مشهدی محمد عتیقه‌چی که از پیروان طریق ذهبیه و صوفی‌مذهب بوده است تعمیر گردیده است و اکنون نیز سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران تعمیرات اساسی آن را شروع کرده است. دور تا دور داخل بقعه با کاشیهای گوناگون کاشیکاری شده و در ارتفاع تقریبی ۱/۸۰ متر از کف بقعه در بالای قسمت کاشیکاری شده به خط ثلث زیبای عربی از گفتار مولا علی امیر المؤمنین (ع) و قرآن مجید جملات و آیاتی نوشته‌اند. بالای این کتیبه‌ها تا نزدیک سقف گچ کاری شده و نقاشیهای زیبایی با رنگهای مختلف نقش حیواناتی مانند گوزن- آهو- روباه- بز کوهی و شیر را نشان میدهد.

۶- در کتاب آثار باستانی و ابنیة تاریخی آذربایجان از انتشارات شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران سال ۱۳۴۶ نوشتهٔ اسماعیل دیباج صفحهٔ ۳۴ به جای ۱۰۲۱ هجری سال ۱۰۳۱ ذکر شده است و در کتاب (نظری به تاریخ آذربایجان) نوشتهٔ دکتر محمد جواد مشکور شمارهٔ ۷۷ از سلسله انتشارات انجمن آثار ملی سال ۱۳۴۹ نیز تاریخ ۱۰۳۱ ذکر گردیده است.

در ورودی اصلی به مرکز بقعه از سوی جنوب رواق میباشد. در جنوب رواق که در حقیقت شمال بقعه است راهروئی زیبا و کاشیکاری شده وجود دارد که دارای دولنگه در زیبا و قدیمی با ارزش است. این در رواق را به بقعه اصلی ارتباط میدهد. این در که اکنون جهت تعمیر از جای خود بیرون آمده در سال ۱۰۳۰ هجری ساخته شده است. طول هرلنگه از این درها ۲ متر و عرض هرلنگه ۶۰ سانتی متر است. منبت کاری این در از شاهکارهای هنری دوره صفویه است. کتیبه‌ای که روی این در هست تساریخ ۱۰۳۰ هجری را طبق شماره حروف ابجد معلوم میکند. اشعاری در تعریف از سید امین الدین شیخ جبرئیل به خط زیبای نستعلیق روی این در با منبت نوشته شده که در آخرین بیت جمله (بهشت روی زمین) تساریخ ساخت این در را معلوم میکند که سال ۱۰۳۰ میباشد. (عکس ۶) قسمتی از اشعار روی در از بین رفته است و قسمتی که باقیمانده بدین مضمون است :

کز بد خلق در که او قبله دعاست

شاهی که ابر همت او منبع سخاست

کین جایگاه مهبطار و اح انبیاست

گویا در بهشت روی زمین، است این مقام،

در پشت در یک جمله عربی بدین صورت نوشته شده است :

«لو اجتمع الناس علی حب علی ابن ابی طالب لما خلق الله النار» اگر همه مردم،

به محبت علی (ع) اجتماع میکردند خداوند آتش را نمی آفرید. (عکس ۷)

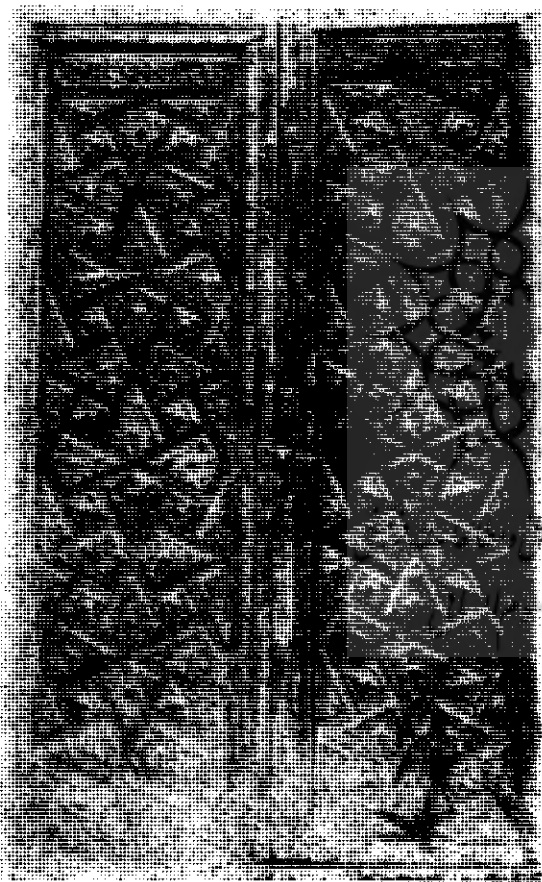
در داخل بقعه در سمت جنوب شرقی و جنوب غربی آن دو اطاق ضلعی منتظم

کوچک که قرینه یکدیگر است (نقشه ۱) وجود دارد^۲ این دو اطاق از نظر

۷- در صفحه ۲۹۹ کتاب اردبیل در گذرگاه تاریخ آقای باباصفری اشاره به ۴ حجره شش ضلعی کرده و چنین مینویسد : «در اطراف محوطه اصلی چهار حجره یا اتاق شش ضلعی منتظم بالنسبه کوچک ولی زیبا ساخته شده است.» در صورتیکه ۲ اطاق داخل بقعه هشت (۸) ضلعی و ۲ اتاق داخل رواق ۴ ضلعی میباشد چنانچه در نقشه (۱) به خوبی پیدا است.

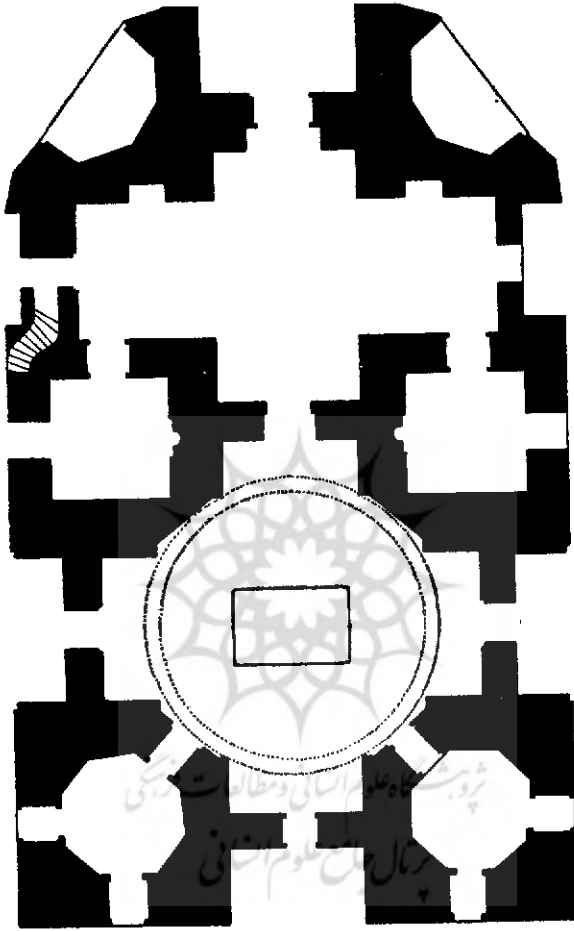

شکل ۷

روی در مثبت زیبا که بین
رواق و بقعه قرار دارد .
با اشعاری زیبا دور تا دور
دولنگه در را مزین کرده‌اند.

پشت در مثبت زیبا که بین
رواق و بقعه قرار دارد .
در بالای هر دولنگه کتیبه‌ای
موجود است .

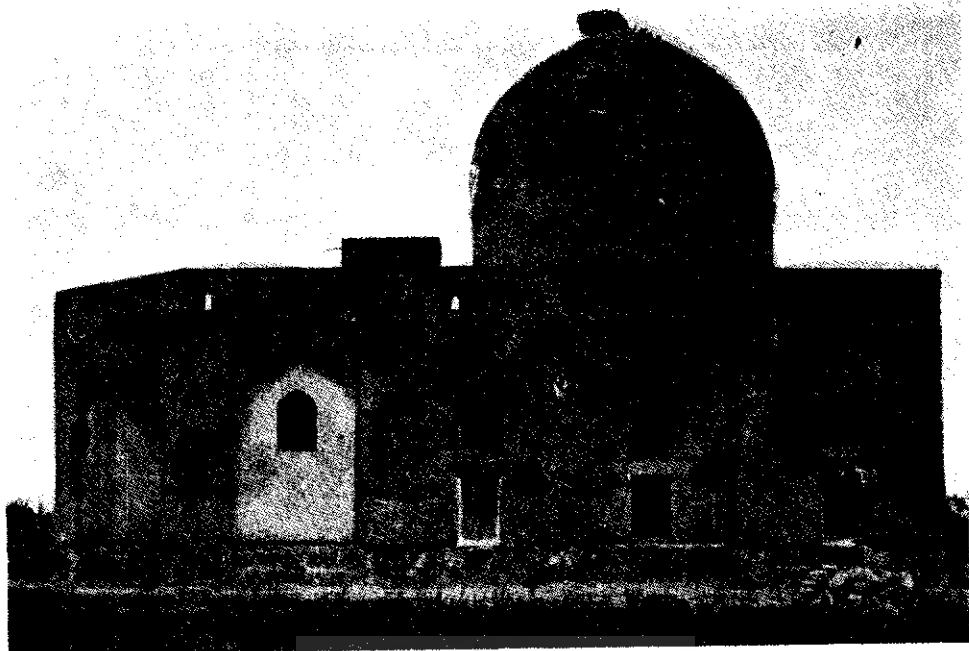

SCALE 1 100

نقشه شماره ۱

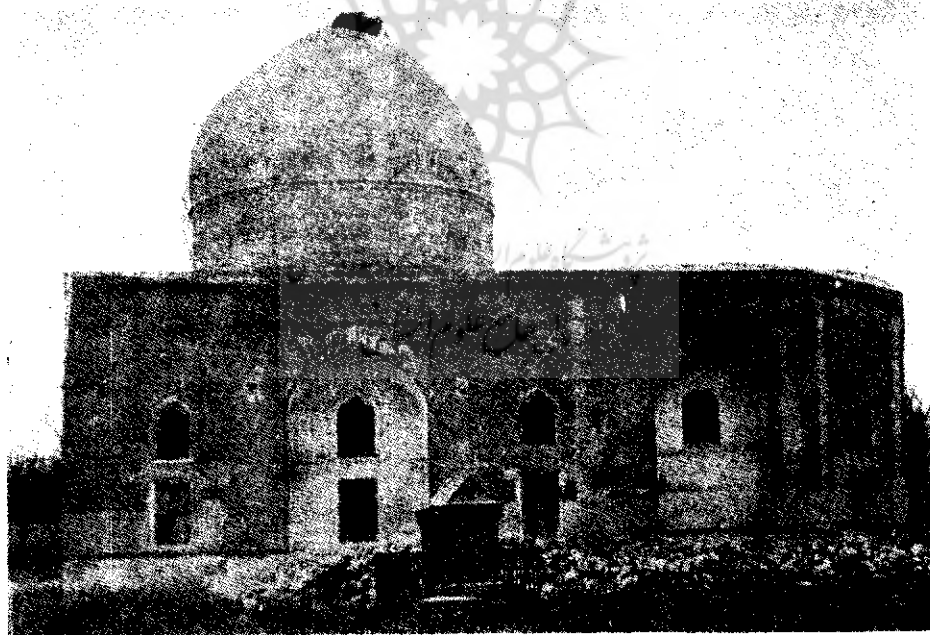
بقعه شیخ سید جبرئیل پدر بزرگوار شیخ صلی‌الدین اردبیلی در قریه کلخودان شیخ اردبیل

تر کیب شکل و سقف و رنگ آمیزی کاملاً شبیه هم می باشد و در ۳ ضلع از ۸ ضلع هر اتاق سه در وجود دارد که یک در ورودی از داخل بقعه و دو در خروجی به خارج بنا باز شده است. بر بالای هر کدام از درهای خروجی پنجره ای جهت روشنائی اتاق کوچک قرار دارد. هر کدام از این اتاقهای هشت ضلعی دارای ۵ تاچه در پنج ضلع دیگر که در وجود ندارد میباشد. اضلاع این ۸ ضلعی ها تا کف تاچه ها کاشی کاری شده و بالاتر از آن به سبک دوره صفویه با گلهای تزئینی برنگ آجری روی زمینه آجری کم رنگ تری نقاشی روی گچ انجام گردیده است. آقای بابا صفری در کتاب اردبیل در گذرگاه تاریخ اشاره ای به ملاقات امیر تیمور گورکانی با سلطان خواجه سیاهپوش، پسر شیخ صدرالدین و نوه شیخ صفی الدین اردبیلی در اتاق کوچک جنوب غربی این بقعه کرده است که بنا به درخواست خواجه علی سیاهپوش امیر تیمور اسرای رومی را آزاد نموده و شرح داده است که اگر این قول را قبول کنیم باید بگوئیم که این بقعه در زمان شیخ صدرالدین موسی فرزند شیخ صفی الدین اردبیلی ساخته شده است. بنظر نگارنده هم این قول را باید قبول کرد که بنای اصلی بدون تزئینات و گچبری و کاشیکاری بوده و در همان زمان صدرالدین موسی یا بطور اعم در نیمه دوم قرن هشتم هجری ساخته شده و حال آنکه امیر تیمور گورکانی از سال ۷۷۱ تا ۸۰۷ سلطنت کرده و در آن موقع این بنا برپا بوده است. و بعداً در زمان شاه عباس اول چنانکه گفتیم در سالهای ۱۰۱۰ و ۱۰۲۱ هجری تزئینات کلی این بقعه انجام گرفته است. نمای خارجی بقعه در سوی غربی بنا دارای سه در و پنجره و سه ایوان کوچک وطاقنما میباشد. روی دیوار باکاشی های فیروزه ای رنگ نام علی نوشته شده است. (عکس ۸) نمای خارجی بقعه در سوی مشرق بنا هم دارای سه در و پنجره و سه ایوان وطاقنمای کوچک میباشد که کاملاً بانمای دیوار خارجی غربی بقعه قرینه است و روی دیوار نام علی والله و محمد با کاشی فیروزه رنگ نوشته شده است. (عکس ۹ و ۱۰)

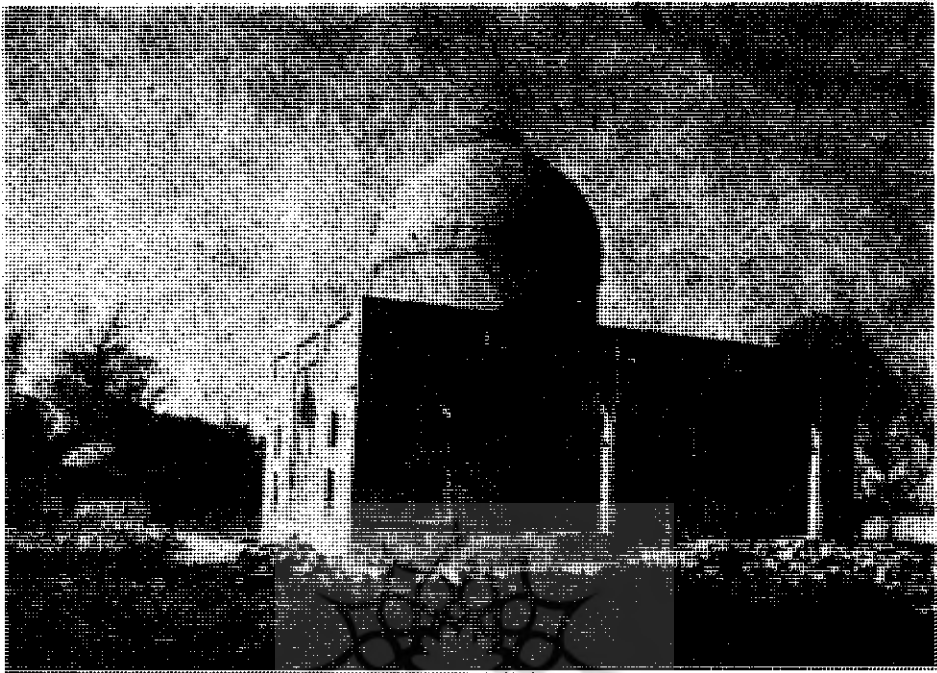
شکل ۸

نمای خارجی از طرف غرب بنای شیخ امین‌الدین جبرئیل و ایوان غربی و درهای سمت غرب بنا در این عکس دیده میشود

شکل ۹

دواین عکس نمای خارجی بقعه شیخ جبرئیل از سمت مشرق بنا دیده میشود . قبرستان واقع در این باغ نیز در همین سمت قرارگرفته و ایوان ها و درهای شرقی در عکس پیدا است .

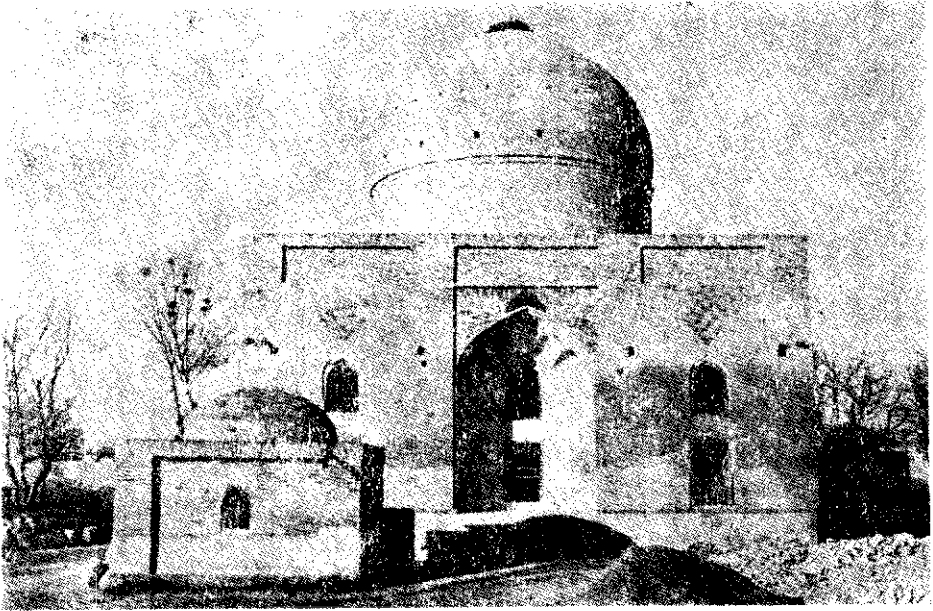

شکل ۱۰

دو این عکس نمای خارجی بنای شیخ جبرئیل از طرف مشرق و جنوب دیده میشود قسمتی از نمای شرقی بقعه کوچک امامزاده حمزه نیز در این عکس نمایان است

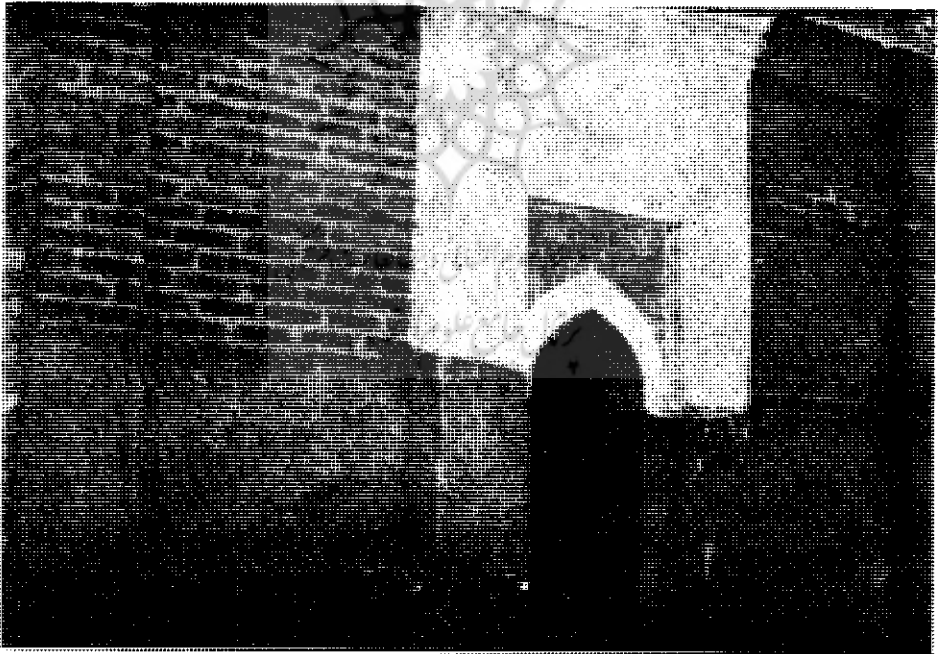
نمای خارجی دیوار بقعه از سوی جنوب نیز دارای سه در و سه پنجره و یک ایوان در جلو در وسط میباشد و نام الله و علی بر روی دیوار آن با کاشیهای فیروزه‌ای رنگ نوشته شده است. (عکس ۱۱)

چنانکه قبلاً ذکر شد در باغ شیخ کلخوران سه بقعه آجری دیگر بچشم میخورد، یک بقعه در جنوب غربی بقعه شیخ جبرئیل که منسوب به امامزاده حمزه پسر امام موسی کاظم (ع) جد هیجدهم شیخ صفی‌الدین اردبیلی (عکس ۱۲) است. و دو بقعه دیگر در شمال شرقی بقعه شیخ جبرئیل قرار دارد که متعلق به دو نفر از اجداد شیخ جبرئیل است. بقعه شمال شرقی متعلق به «سید عوض الخواص» که جد پنجم شیخ صفی‌الدین اردبیلی است و مقبره

در این عکس بقعه امامزاده همزه در جنوب بقعه شیخ جبرئیل دیده میشود

شکل ۱۱

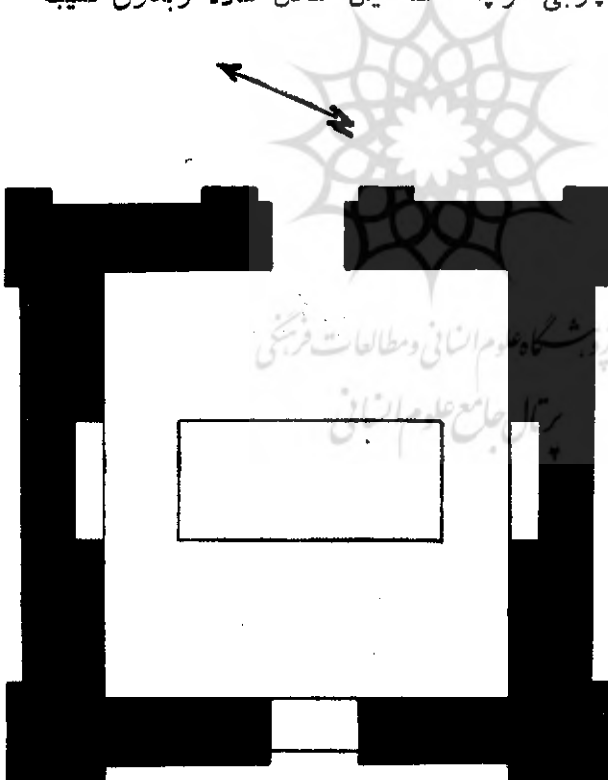
در كوچك امامزاده همزه كه در وسط ديوار شمالی بقعه قرار گرفته است در این تصویر دیده میشود

شکل ۱۲

ديگر كه در شمال بقعه شيخ جبرئيل قرار دارد متعلق به سيد محمد اعرابي است كه جد پانزدهم شيخ صفي الدين اردبيلي باشد .

بقعه امامزاده حمزه (ع)

اين بقعه كه در جنوب غربی بقعه شيخ امين الدين جبرئيل قرار گرفته است تقريباً به شكل مربع بوده و اندازه هر ضلع آن ۴ متر و با آجر بنا شده است. اين بقعه دارای يك در ورودی كوچك از طرف شمال به عرض ۵۰ و ارتفاع ۱۱۵ سانتيمتر است (عكس ۱۲) و در طرف مقابل اين در يك پنجره كوچك به طول ۷۰ و عرض ۵۷ در ارتفاع ۶۰ سانتيمتری از كف بقعه قرار دارد (نقشه ۲۴) يك ضريح چوبي كوچك مستطيل شكل ساده و بدون كتيبه

نقشه شماره ۲

بقعه امامزاده سيد حمزه پسر امام موسی كاظم (ع) كه در جنوب غربی بقعه شيخ جبرئيل و بفاصله چند متر از آن قرار گرفته است .

در روی قبر بطور شرقی - غربی قرار گرفته است که طول آن ۱۷۵ و عرض آن ۸۰ سانتیمتر است. راجع به این امامزاده آقای با با صفری در کتاب (اردبیل در گذر گاه تاریخ) چنین آورده است: «گویند که در کنار این بقعه امامزاده درخت گل زردی وجود داشته است که در یکی از هجومهای تاریخی زنی از ترس ناموس خود به آن درخت و امامزاده پناهنده شده و از بدبختی و اسارت نجات یافته است و این امامزاده را بنام «ساری گل آقاسی یا آقای گل زرد» نیز گفته اند. و اما راجع به اینکسکه آیا این امامزاده حمزه پسر حضرت امام موسی کاظم (ع) است آقای با با صفری در صفحه ۱۸۸ جلد دوم کتاب خود نقل از کتاب بحر الانساب (۲) مینویسد:

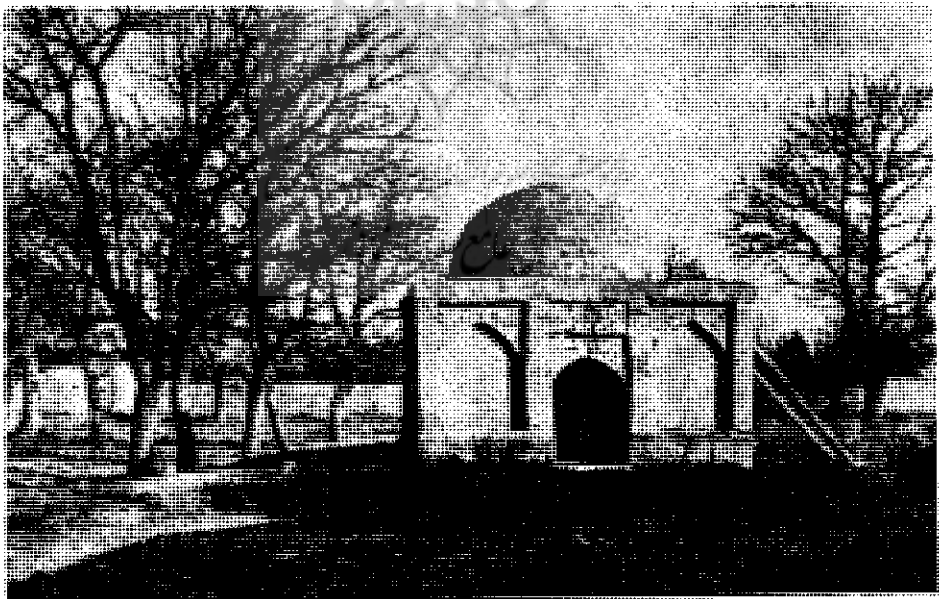
بنا به نوشته ابن عتبه احمد بن علی بن الحسین در کتاب بحر الانساب از فرزندان صالح امام موسی کاظم علیه السلام پنج نفر، حمزه - قدرالدین - قوام - السدین - بدرالدین و صدرالدین قدس الله اسرارهم از بغداد روی به ولایت نهدادند و چون بدین شهر رسیدند متفرق شدند. حمزه و صدرالدین روی به ولایت اردبیل نهادند و چون به شهر رسیدند وطن ساختند... و باز در صفحه ۱۹۰ جلد دوم کتاب اردبیل در گذر گاه تاریخ آمده است «هدف اینان تفسیر احکام اسلام و ارشاد خلائق بود و از این جهت به ری و اردبیل عزیمت کردند که آن شهر مرکز ایران و آذربایجان بودند. حمزه و صدرالدین در اردبیل اقامت کردند و هم در آنجا در گذشتند. مدفن حضرت حمزه (ع) در کلخوران است و بقعه امین الدین جبرئیل پدر شیخ صفی الدین اردبیلی (ع) بفاصله چند متر در شمال آستانه کوچک او ساخته شده و قبر حضرت صدرالدین نیز در همین قریه ولی تقریباً در یک کیلومتری سمت غربی آن در وسط اراضی زراعتی واقع است.»

بقعه سید عوض الخواص

در شمال شرقی بقعه شیخ امین الدین جبرئیل یک اطاق کوچک مربع شکل آجری با طاق ضربی دیده میشود که اندازه هر ضلعش ۵ متر است. در میان

این اتاق سنگ قبر مستطیل شکلی وجود دارد که در روی آن نوشته شده :
« هذا مرقد سید عوض الخواص بن سید فیروز شاه زرین تاج » (این قبر سید
عوض خواص پسر سید فیروز شاه زرین تاج است)

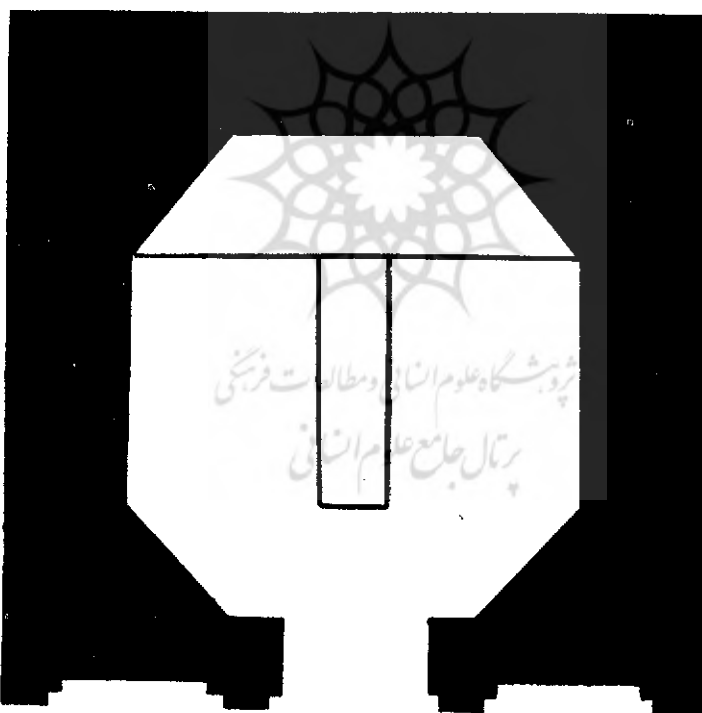
طول و عرض این سنگ قبر ۱۸۰×۵۰ سانتیمتر است. (عکس های ۱۳ و ۱۴)
شکل دیواره داخلی این اتاق ۸ ضلعی نامنظم است که ۴ ضلع روبروی
یکدیگر با هم مساوی و اندازه هر کدام بعرض ۱۸۰ سانتیمتر است و ۴ ضلع
دیگر آن هم با هم برابر بوده و عرض هر ضلع ۱۱۰ سانتیمتر میباشد (نقشه ۳)
در قسمت جنوب و جنوب شرقی داخل این اتاق سکوئی به ارتفاع ۵۰ و
عرض ۹۰ سانتیمتر وجود دارد که سابقاً روی آن سکو محل خوبی برای
روشن کردن چراغ و شمع بوده است. نام صاحب این بقعه چنانکه روی
سنگ قبر یاد شد سید عوض الخواص جد پنجم شیخ صفی الدین اردبیلی
است.

شکل ۱۳
خداین تصویر فقط سید عوض الخواص که در روزگار آن
دیوار غربی بنا تعبیه شده است دیده میشود

شکل ۱۴ سنگ قبر داخل بقعه سید عوض الخواص که در وسط بقعه قرار گرفته است

نقشه شماره ۳

مقبره آجری سید عوض الخواص پسر سید فیروز شاه زرین کلاه (زرین تاج) جد پنجم
 شیخ صفی الدین اردبیلی که در شمال شرقی بقعه سید جبرئیل کلخوران اردبیل
 واقع شده است

سید عوض الخواص جد پنجم شیخ صفی الدین به هنگام زندگی مردی متقی و پرهیزگار و زاهد بوده و پیروانی داشته و مریدانش او را بسیار دوست داشته‌اند. سید عوض الخواص پسر سید فیروز شاه زرین تاج یازمین کلاه بوده است که او نیز مرد خدا و صاحب قدرت و شوکت بوده است. راجع به سید فیروز شاه و سید عوض الخواص در صفحه ۴ و ۵ مقدمه کتاب عالم آرای صفوی نوشته آقای یداله شکری که تحت شماره ۱۱۰ از انتشارات بنیاد فرهنگ ایران بچاپ رسیده چنین آمده است :

«...سلطان ادهم در اردبیل با سلطان فیروز شاه ملاقات کرد. و این ملاقات چنین بود : چون به بلدة طيبة اردبیل رسیده ، سادات و عظام و نقیبان (کرام و ارباب و) اهالی استقبال نمودند و سلطان فیروز شاه نیز با جماعت صوفیان به پیشباز سلطان ادهم آمده ، چون چشم سلطان از دور بر جمال سلطان فیروز شاه افتاد ، نوری از جبین آن برگزیده حضرت امین آنچنان لامع شده بود که گویا آفتاب جهانتاب در جنب آن نور شب دیجور است و حشمت خود را در پیش شکوه آن شهریار جهان دید در نور ضیاء و از لذت بلکه به دیدار آن گل رخسار بی اختیار شده، چون جان و تن در يك بدن شدند . بعد از مصافحه به مکالمه درآمده احوالات گذشته پرسید ، و آمده به منزل سلطان فیروز شاه نزول فرمود و در يك برج قران سعد شده با سلطان تکلم نمودند که مطلب از آمدن این راه دور آن بود که آوازه مریدان تو به گوش ما رسیده و بعضی از جاهلان ظاهر بین گفتند که مبادا رفته رفته سلطان فیروز شاه بر ایران استیلا یابد ، اولی آن است که عیار کار او را به محک امتحان ملاحظه نموده اگر غل و غشی داشته باشد به آتش غضب تاب توبه رسیده رایج گردد (هرچند) غایبانه سخن استماع می افتاد در دل اکراهی راه نمی یافت

و به کمال خرمی در خاطر خطور میکرد . بنا براین برخاسته به ملاقات گرامی سربلند شدیم . اما چون هر مرتبه که در آئینه روی نکوی تو مینگرم ذره‌ای تیرگی در او مشاهده نمیشود ، میخواهم منت بر من بگذاری و از روی برادری ایران را ضبط نمائی که مارا بخاطر از جانب تو بسیار جمع است .

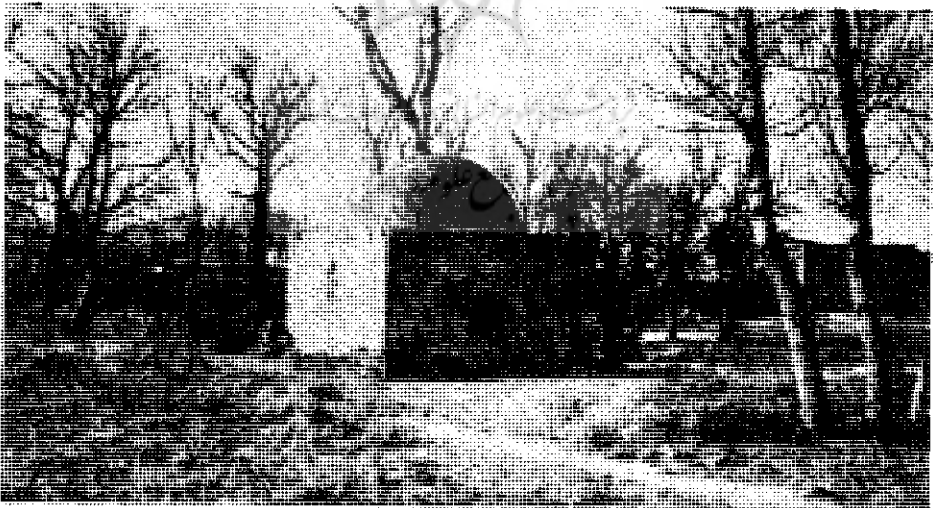
هر چند سلطان ادهم از این قسم سخنان میگفت ، سلطان فیروز شاه ابا میکرد تا آخر او را به حضرت ایزد قسم داده التماس نمود که مملکت اردبیل را به تیول خود و ملازمان و بندگان خود قبول کند . حضرت فیروز شاه بنا به قسمی که او را داده بود نتوانست رو پیچی سلطان کند ، قبول نمود . چون قبول نمود ، سلطان ادهم کلاه مرصع خود را برداشته بر سر او گذاشته فرمود : که ترا سلطان فیروز شاه زرین کلاه خطاب دادیم . بعد از این سلطان فیروز شاه زرین کلاه می‌گفتند . خلق را به جاده مستقیم دلالت مینمود تا آنکه اجل طبیعی در رسید . چون بیمار شد ، فرزند ارجمند خود را طلبیده وصیت کرده و جای خود را به سید عوض الخواص داده خود داعی حق را لبیک اجابت گفت ، و عوض الخواص به جای پدر بزرگوار نشست و مردم را به ارشاد و راهنمایی دعوت نمود و مدت مدید در اردبیل بود و او را نیز چون آبای کرام از علوم کشف اسرار بهره‌مند بود . حق تعالی او را فرزندی کرامت فرمود ، او را سید محمد حافظ نام بود و کمال صلح و صلاح در او بود . و چون هفت سال از عمر مبارک آن سرور درگذشت روزی عوض الخواص درس شاگردان و مریدان میداد ، دید که یک طرف او صدای گریه برخاست . چنانکه مریدان تمام شنیدند و کسی را نمی‌دیدند و محمد حافظ ناپدید گردید . هر چند تفحص کردند کسی را نمی‌دیدند . عوض الخواص با مریدان شروع به گریه کردند . بعد از گریه با

مردان گفت : من فرزند را به خدای عالم سپردم ، امیدوارم که دیدار آن گرامی را ببینم . مدت هفت سال از محمد حافظ خبری نشد . روزی وقت چاشت بود که فرزند به یاد عوض الخواص آمد . به مناجات درآمده گفت : خداوندا ، کریمما ، واهب عطایا ، به حرمت ذات و به حق صفاتت که فرزند مرا به من بازرسان ، که ناگاه از عالم بالا شنیدند صدای خنده ای برآمد . بعد از آن خنده ، عوض - الخواص را چشم جهان بین بر جوان زیبارویی افتاد که شعله روی ماهش آن بقعه روشن گردانید و تاج زرین در سر و کمر زرین بر کمر و مصحفی حمایل بسته در قاب مرصع ، چون پیش آمد ، محمد حافظ را دید بر پدر سلام کرد ، برجست از جا و فرزند را در بر گرفته بعد از پرسش گفت : جان من در این مدت به کجا رفتی و سبب گریه آن روز و خنده امروز و بردن تو و آوردن حال چون است به من بگو . گفت : بدان ای پدر بزرگوار که گویا آن روز که هفت سال قبل از این بوده که مرا بردند آن بود سبب که پادشاه جنیان را فرزندى بود هفت ساله گم شده بود و در عقب او میگشتند که او را پیدا کنند گذارش به این مکان می افتد . چون مرا می بیند ، من به پسر او شبیه بودم گویا ، اجنه میگوید : درست به فرزند من می ماند . ایشان شروع به گریه میکنند و پادشاه میگوید که فرزند من هر روز قرآن می خواند و من بسیار محظوظم . قرآن خواندن او بودم من این پسر را می برم اگر آن زنده است خواهد آمد و اگر کشته اند او را به جای فرزند نگاه میدارم . آن بود که مرا ربودند . چون مرا بردند دیدم مرد پیری روی سرخی و موی سفیدی داشت ، کلاه شاهی درسر داشت دانستم که پادشاه جنیان است . مرا به فرزندى قبول کرد معلم از برای من تعیین نمود . هر صبح و شام اشاره میکرد که قرآن بخوانم . در این مدت از جمیع علوم که در میان ایشان بود مرا تعلیم دادند . امروز با او بودم به جانب مغرب به دیدن اقوام

خود رفته بود ، گذارش از این طرف افتاد . چون رسید ، دید که تو در مناجاتی و از حق تعالی وصال مرا طلب مینمودی ، او را رحمی به خاطر رسیده ، و صدای خنده از آن بود و مرا رخصت داد . اینک به خدمت آمدم . پدر از استماع آن سخن بسیار شگفته گردید . آن بود که بعد از مدتی او نیز از این عالم رحلت نمود و جای خود را به فرزند داد . »

بقعه «سید محمد اعرابی»

در شمال بقعه شیخ جبرئیل اتاق مربع شکل کوچک دیگری قرار دارد که هر ضلع آن ۵ متر است که ارتفاع هر پنجره ۷۰ و عرض آن ۴۰ سانتیمتر میباشد. در ورودی این بقعه از مشرق است (عکس ۱۵) و در وسط آن يك سنگ قبر مستطیل شکل بطول و عرض ۲۰۰×۵۰ سانتیمتر دیده میشود. روی این سنگ قبر با خط نسخ عربی زیبا نوشته شده است :

شکل ۱۵

در این عکس بقعه سید محمد اعرابی که در باغ شیخ گلخوردان و در شمال بقعه شیخ جبرئیل قرار گرفته است دیده میشود . در ورودی این بقعه در دیوار شرقی آن قرار دارد

« هذا مرقد سيد محمد اعرابی » (عکس ۱۶ و نقشه ۴) صاحب بقعه که سيد محمد اعرابی نام دارد جد پانزدهم شيخ صفی‌الدین اردبیلی است و از سه پشت به حضرت امام موسی کاظم (ع) میرسد. و شجره نامه او چنین است :

سيد محمد اعرابی - سيد محمد قاسم - سيد ابوالقاسم - سيد حمزه - امام موسی کاظم (ع)

قبر سيد حسين ولد سيد علي

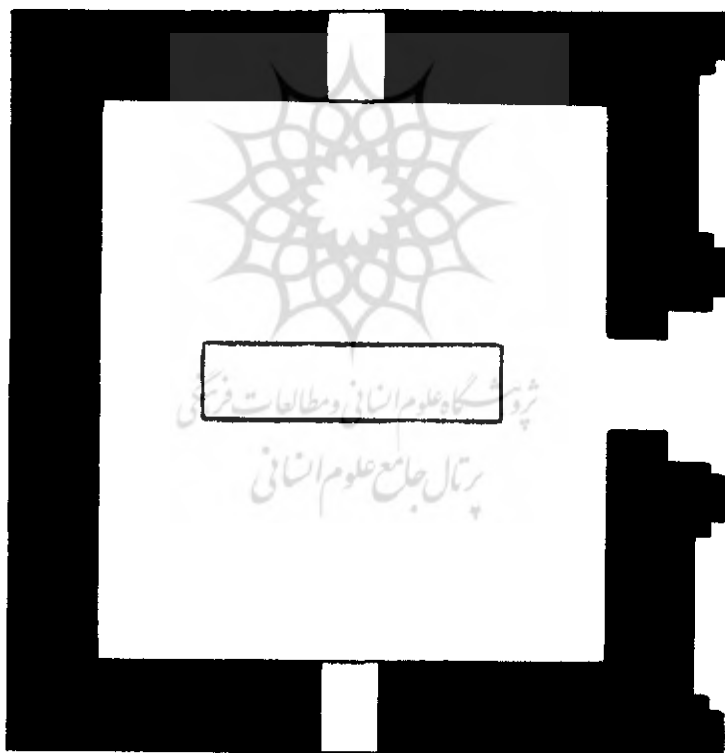
در این باغ يك قبر ديگر هم هست که فقط سنگ قبر دارد و بقعه و بارگاهی برای آن ساخته نشده است. این قبر در مشرق بقعه سيد امین‌الدین شيخ جبرئیل قرار گرفته است. سنگ قبر بزرگی بشکل مکعب مستطیل بطول ۱۸۰ و عرض ۵۰ سانتیمتر روی این قبر دیده میشود. روی این سنگ قبر نقش يك محرابی هست که در رأس آن محراب تصوير يك مهر و يك تسبیح وجود دارد. بر بالای نقوش مهر و تسبیح کتیبه‌ای به خط نسخ عربی دارد که مضمون آن چنین است : « هذا المرقد المرحوم سيد حسين ولد سيد علي »

در سطح جنوبی و شمالی این سنگ قبر نقوش بسیار جالبی دیده میشود. هر دو سطح به دو قسمت متمایز و مساوی در طرفین تقسیم شده است. در هر قسمت نقش دو درخت سرو مانند را پهلوی هم نشان داده که دوشیر در طرفین درختان در حال حمله به درختان دیده میشود. شاید این درخت‌ها اشاره به درخت زندگی بوده باشد که با حمله شیرها خشک شده و صاحب درخت را بکام مرگ کشانیده است بر پشت شیرها نقش خورشید است و بر بالای نقش خورشید نقش دو مرغ وجود دارد. بر بالای این نقوش در يك خط که سراسر

شکل ۱۶

سنگ قبر بقعه سید محمد اعرابی که در وسط بقعه
کوچکش در باغ شیخ کلغوران قرار دارد

$S = 1:50$

نقشه شماره ۴

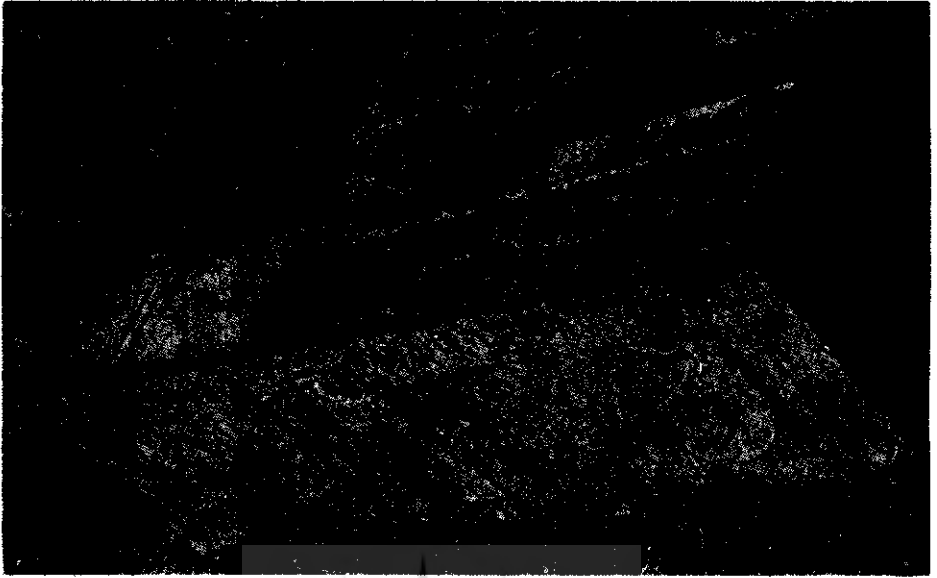
مقبره سید محمد اعرابی جدید نهم شیخ صفی‌الدین اردبیلی در شمال غربی بقعه
شیخ سید جبرئیل در قریه کلغوران اردبیل

طول سنگ قبر را فرا گرفته است باخط نسخ کتیبه ای به این مضمون دارد :

«العسگری حسن وصل علی حجت اله القائم الدائم الامام المهام المنتظر المعزز المرضی المهدی الهادی صاحب العصر والزمان اجمعین» و بر بالای این کتیبه درست در وسط آن نوشته شده است . یا الله یا محمد یا علی عین این نقوش و این کتیبه ها در سمت شمال یعنی در سطح شمالی سنگ قبر وجود دارد که البته مقدار زیادی از آن بر اثر عوامل جوی از میان رفته و روی قسمتی را نیز گل گرفته است که کندن آن گل به آسانی میسر نیست و بطور کامل نمیتوان آن طرف را به خوبی سطح جنوبی سنگ دانست . عکس های ۱۷ و ۱۸ و طرح های ۱ و ۲ این سنگ قبر و موقعیت نقوش و کتیبه های آنرا کاملاً نشان میدهد .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

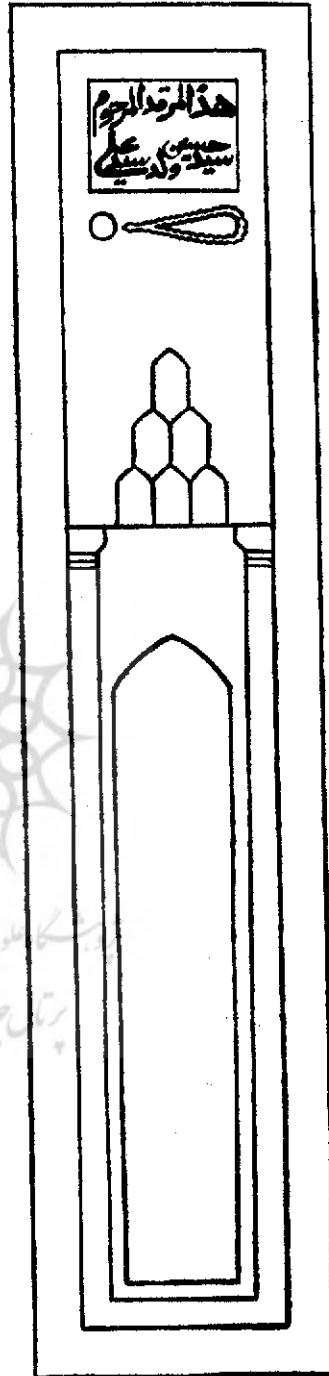
شکل ۱۷

سنگ قبر زیبا و منقوش متعلق به سیدحسین ولد سیدعلی با کتیبه‌ای که نام صاحب قبر را نشان میدهد . در این عکس روی سنگ و طرف جنوب آن که دارای نقوش شیروخوردشید و پرنده است دیده میشود .

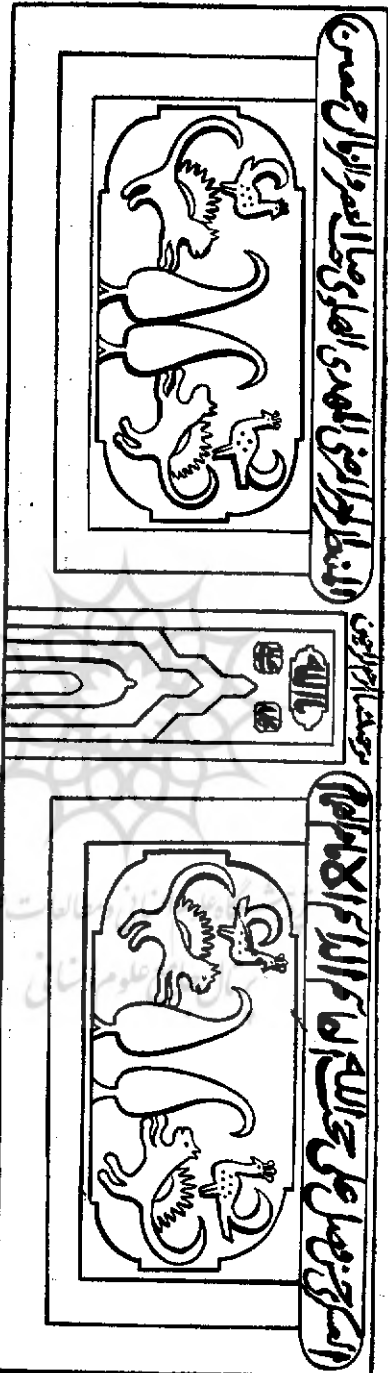

شکل ۱۸

این عکس هم سنگ قبر یاد شده را از سوی جنوبی (سطح جنوبی) سنگ قبر نشان میدهد .

طرح شماره ۱
 طرح از روی سنگ قبر که در باغ گلپورخان و
 در جبهه شرقی بقعه شیخ جبرئیل قرار دارد
 طرح از خانم لیلا تقی پور

طرح از سطح چیزی سنتی گیر که نقوش زیبایی برانده - شیر و مورچه
 سرو و کبکبه آن کامل آشکار است

طرح شماره ۲